

Nikola Milovančev
Martinova ulica 8
1000 Ljubljana
nikola.milovancev@telemach.net

Primljeno/Received: 10.8.2018.
Prihvaćeno/Accepted: 21.9.2018.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad/Revue

UDK 39-05Čaplović, J.

DARUVAR U DJELU JÁNA ČAPLOVIČA „SLAVONIJA I DIO HRVATSKE“

Sažetak: U radu se uz uvod u biografiju slovačkog etnografa i publiciste Jána Čaploviča donosi u prijevodu na hrvatski jezik jedno poglavlje iz njegovog kapitalnog djela „Slavonija i dio Hrvatske“, I-II., Pešta, 1819. koje govori o daruvarskom kraju.

Ključne riječi: Ján Čaplovič, etnografija, Daruvar, Slavonija

Slovački publicist i etnograf Ján Čaplovič (1780. – 1847.), kroničar Slavonije

Uskoro će se navršiti 200 godina od objavljivanja djela Jána Čaploviča „Slavonija i dio Hrvatske“ („Slavonien³²⁹ und zum Theil Croatien“, I-II, Pešta 1819.) a da ovo djelo, dragocjeno za proučavanje povijesti Slavonije, nije prevedeno s njemačkog i objavljeno u prijevodu. I ne samo to, već su i autor i njegov važan rad u velikoj mjeri pali u zaborav. U zadnje vrijeme je jedan od rijetkih izuzetaka na našim prostorima bio prilog posvećen Čaploviču u časopisu „Scrinia slavonica“ iz 2012. godine, u kojem su prevedena dva odlomka slovačkog autora Vendelina Jankovića iz njegove knjiga „Ján Čaplovič – život, osobnost, dielo“ (Turčiansky Svätý Martin, 1945.);³³⁰ druga iznimka je članak Zlatka Kudelića u „Povijesnim prilozima“ iz 2010.

³²⁹ U nazivu knjige stoji Slavonien, a ne Slawonien, kao što je danas uobičajeno u njemačkom jeziku.

³³⁰ Vendelin, JANKOVIĆ, O djelu Jana Čaploviča, *Scrinica Slavonica*, br. 12., 2012., 497-519. (sa slovačkog preveo dr. sc. Marijan Šabić). Treba spomenuti i manji članak Željka Holjevca: Željko. HOLJEVAC, Jan Čaplovič i Hrvati zapadne Mađarske 1828. godine, *Etnografija Hrvata u Mađarskoj*, 12., 2007., 91-97.

godine „Čaplovičeva povijest Marčanske biskupije“, s kritičkim osvrtom na Čaplovičevo pisanje o Marčanskoj uniji u II. knjizi njegovog opisa Slavonije i dijela Hrvatske. Novije bibliografske obrade Jana Čaploviča u Hrvatskoj uglavnom sadrže nepotpune podatke. Najpotpuniji su podaci u *Hrvatskom biografskom leksikonu* (HBL, 3. knjiga, Zagreb 1993., 25-26, autor Danica Pinterović),³³¹ mada bi i njih trebalo nadopuniti navodima iz barem još dva druga članka objavljenim u vrijeme pisanja priloga za HBL: Rudolf Brtań, „Slovenci in drugi jużni Slovani v delu Jana Čaploviča“ („*Traditiones*“, 7-9, *Ljubljana*, 1982., 251.-260.) i opisom Čaplovičevog bibliografskog rada (Dušan Panković, *Srpske bibliografije 1766.-1850.*, Beograd 1982., 29.-32.); u oba ova članka je naime velika pažnja posvećena djelu „Slavonija i dio Hrvatske“.

³³¹ Ján Čaplovič (Joannes Csaplovics, Johann Csaplovics), pravnik i publicist (Horni Pribelci, Slovačka, 21. IX. 1780. — Beč, 29. V. 1847.). Potječe iz slovačke plemićke obitelji, koja se u Ugarskoj spominje od 1320. (Csaplovics de Jeszenova). Kao pravnik službovao je 1799. – 1808. u Zvolenskoj (Zólyomskoj) županiji, zatim je 1809. – 12. bio tajnik i konzistorijalni savjetnik episkopa u Pakracu, a od 1813. živi u Beču u službi grofova Schönborn. — Zanimajući se za prošlost i suvremene prilike ugarskih zemalja, surađivao (od 1814.) u mnogim austrijskim i mađarskim listovima i časopisima: *Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung* (1814–16), *Vaterländische Blätter* (Beč), *Oekonomische Neuigkeiten* (Prag 1822), *Pannonia* (Bratislava 1820–22), *Iris in Pesth* (1825.), *Wiener Theaterzeitung* (1822–27), *Wiener Allgemeine Handelszeitung* (1827–28), *Neues Archiv* (Hannover 1829–30), *Magyar Kurir* (Bratislava). God. 1841. javljao se i u *Luni*, zabavnom prilogu *Agramer Zeitung* te pisao rasprave i knjige. Agilan slovački narodnjak i protivnik mađarizacije, borio se i pisao protiv pomadارانja Slovaka, uopće Slavena i svih drugih narodnosti u Ugarskoj. Čaplovičevi pravnički radovi bili su u ono doba prijeko potrebna literatura za pravnike, a njegovo djelo o pčelarstvu (Beč 1813. i 1815.) bilo je s njemačkoga prevedeno na latinski, mađarski i na slovački. U rukopisu je ostavio više rasprava (*Etnografija Ugarske*, *Fiziografija Ugarske*, *Hebreji u Ugarskoj* i dr.), koje se djelomično odnose na Hrvatsku. — Za boravka u Pakracu upoznao je neke hrvatske krajeve pa su zanimljiva njegova djela u kojima se dotiče naših prilika ili piše o njima. U svom glavnom djelu *Gemälde von Ungern* (1829.) opisao je hrvatske ljekovite vode i donio podatke o fizičkom ustrojstvu naroda u Hrvatskoj, a u Gräffer-Czikannovoj *Oesterreichische National-Encyclopädie* napisao članak *Croatien*. Napose je zanimljivo njegovo djelo u dvije knjige *Slavonien und zum Theil Croatien* (1819.). Prva knjiga obiluje podacima o prilikama potkraj XVIII. i na poč. XIX. stoljeća u Slavoniji i Srijemu, a u drugoj knjizi opisuje crkveni, školski i sudbeni sustav, piše o počecima tamošnje srpske književnosti, o Vojnoj krajini, graničnom prometu s Turskom i općoj kulturnoj razini u Slavoniji. Kako je radio u upravi episkopije u Pakracu, ta knjiga sadržava prvenstveno organizacijske i statističke podatke o pravoslavlju i Srbima u Ugarskoj i Hrvatskoj. Djelo je osobito zanimljivo za proučavanje razvitka Slavonije na prijelazu stoljeća (plodnost zemlje i njezino bogatstvo u šumama i rudnom blagu, život seoskoga pučanstva te gospodarske i kulturne prilike na veleposjedima, zatim opis mjesta, cesta, poštanske službe, obrta te statistički podaci o stanovnicima i kućama uz opis kuća, povijesnih znamenitosti itd.). — Njegovi su opisi putovanja kroz Slavoniju i danas svježiji, a opažanja i statistički podaci o zemlji i pučanstvu znanstveno vrijedni. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3937> (pristup ostvaren 2. VIII. 2018.)

Životni put Jána Čaploviča vrlo je zanimljiv, a njegov rad višestran i poštovanja vrijedan. Rodio se 1780. u Slovačkoj, koja je tada pripadala Kraljevini Ugarskoj. Rod Čaploviča nosio je plemićku titulu od 1320. godine,³³² ali je pred kraj XVIII. stoljeća pripadao osiromašenom nižem plemstvu i njegov otac je radio kao seoski učitelj. Čaplovič je studirao pravo i već 1799. zaposlio se kao pisar; 1804. postao je vicenotar u Banskjoj Bistrici (Besztercebánya) u županiji Zvolen. Godine 1808. prelazi u Beč, ali se u vrijeme Napoleonovog zauzeća Beča, u jesen 1809. godine sklonio u Pakrac, prihativši službu tajnika pravoslavnog episkopa (vladike) slavonskog Josifa Putnika i tu ostao skoro tri godine. Za današnje vrijeme činjenica da je jedan čovjek druge vjere (protestant) i druge nacije (Slovak) bio na toj funkciji može izgledati neuobičajeno,³³³ ali tada to nije bio usamljen slučaj. Tih godina je i tajnik mitropolita Stefana Stratimirovića bio Slovak Pavel Benický (Benický), dok je Karl Georg Rumi (Rumy) bio rektor pravoslavne gimnazije u Karlovcima (1816 -1821).

U slobodno vrijeme, Čaplovič se u Pakracu „zanimao pažnjom zemljedjelstva i pčelovodstva“³³⁴ i u njima se tako „izvjestio, da ga je 1814. c. kr. Bečko poljodjelja društvo dještiviteljnim, a prirodno-izpitatelji u Hali počestnim članom naimenovalo“.³³⁵ Ipak, kasnije je glavna djelatnost Čaplovičeva bila usmjerena na pravo, zemljopis i etnografiju. Od jeseni 1812. on se vraća u Beč i pomaže prof. J. Palkoviču u slovačkom listu *Týddnenik*.³³⁶ Sljedeće godine dobio je posao kao tajnik grofa F. F. Schönborna, a kasnije postaje upravnik njegovih zakarpatskih imanja u Mukačevu i okolini. U službi ove grofovske kuće ostao je više od 30 godina. Od 1809. pa do 1846., dakle skoro sve do svoje smrti (preminuo je 29. V 1847.), Čaplovič je objavljivao članke iz raznih tematskih područja. O tom svjedoči bogata bibliografija njegovih radova koju

Slika 1. Jan Čaplovič - iz grafičke zbirke Tobler (Porträts aus der grafischen Sammlung Tobler. Ausstellungskatalog, Eisenstadt 2014)

³³² Constantin, WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, 3. Theil, Wien, 1858., 44.

³³³ Možda je k Putnikovoj sklonosti da za svog sekretara dovede jednog Slovaka pripomogla činjenica da je sam u mladosti bio đak (evangeličkog – nap. N. M.) liceja u Kežmarku u Slovačkoj – vidi: Rudolf, BRTÁŇ, Slovenci in drugi južni Slovani v delu Jana Čaploviča, *Traditiones*, 7-9 (1978-80), *Ljubljana*, 1982., 251.

³³⁴ Јован Чаплович (nekrolog), *Сербски народни лист*, Budim, XII/1847., 35. číslo, 7. IX 1847., 274.

³³⁵ Isto.

³³⁶ BRTÁŇ, Rudolf, n. dj., 251.

je sastavio Vendelin Jankovič,³³⁷ a u njoj su i podaci o člancima koje je od 1835. do 1846. objavio u osam godišta „Agramer Zeitung“. U Hrvatskoj je značajnu pažnju 1841. privukao Čaplovičev članak „O magjariziranju Ugarske“ koji je najprije objavljen u „Luni“, književnom prilogu „Agramer Zeitung“, a zatim je preveden s njemačkog i objavljen u Gajevim „Ilirskim narodnim novinama“.³³⁸ Čaploviču je borba protiv mađarizacije donijela simpatije ne samo među Slovacima, već i među Hrvatima i Srbima. Iz Zagreba je dobio pismo zahvalnosti (od 15. IX 1841.),³³⁹ a u Beogradu su ga 11. lipnja 1842. izabrali u članstvo *Društva srpske slovesnosti* (preteča Srpske akademije), kao korespondentnog člana, prilikom izbora prvih članova.

Djelo „Slavonija i dio Hrvatske“, I – II, Pešta 1819.

Svoj opis Slavonije i Hrvatske na po početku XIX. stoljeća Jan Čaplovič je počeo pisati kao „Uspomene iz Slavonije“ („Erinnerungen aus Slavonien“) i objavljevati početkom 1816. u bratislavskom (tada Pressburg) listu „Pressburger Zeitung“, u prilogu „Unterhaltungsblatt“.³⁴⁰ Ove nastavke prenijeli su iste godine i u bečkim „Vaterländische Blätter“, a zatim su u tom listu nastavili s objavljivanjem i u 1817. godini.³⁴¹

Tijekom pisanja, Čaplovič je raširio sadržaj buduće knjige, obuhvativši brojne topografske, etnografske i historijske podatke, kao i opis privrednih, vjerskih i kulturnih prilika, jezika i pisama. Da bi upotpunio podatke o Slavoniji, autor se obraćao na mnogo strana s molbama da mu se dostave podatci, ali mu veći broj nije odgovorio. Rukopis je poslao cenzoru Jerneju Kopitaru u Beč i zatim je rukopis predan u tisak. Knjiga se pojavila u prodaji početkom ožujka 1819.,³⁴² s naznakom da je tiskana u Pešti, kod Hartlebena („Hartlebens Verlag“). Zanimljivo je da ni Čaplovičev biograf Vendelin Jankovič, ni Rudolf Brtanj ne komentiraju kasniju Kopitarevu prozivku da je knjiga u stvari štampana u Beču, a ne u Pešti.³⁴³ S obzirom na Kopitarevu dobru obaviještenost od strane austrijskih državnih organa, ovoj tvrdnji se može vjerovati. Već poslije dvadesetak dana pojavili su se u tadašnjim novinama oglasi u kojima se reklamira

³³⁷ Vendelin, JANKOVIĆ, *Ján Čaplovič – život, osobnost, dielo*, Turčiansky Svätý Martin, 1945., 165-180.

³³⁸ *Ilirske narodne novine*, Zagreb, VII/1841., u brojevima 16, 17, 18 i 19.

³³⁹ JANKOVIĆ, n. dj., 24.

³⁴⁰ U brojevima 2, 5, 6, 8, 10, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 23, 14, 27-30, 32, 35, 50, 54, 55, 61-63, 60, 85 – cit. po bibliografiji Čaplovičevih radova od Vendelina Jankoviča – JANKOVIĆ, n. dj., 166.

³⁴¹ JANKOVIĆ, n. dj., 167.

³⁴² *Новине србске*, Beč, br. 23, 19. III 1819., 181.

³⁴³ Thom. Ljubibratitsch (Jernej Kopitar!) u kritici Čaplovičevog djela „Slavonien und zum Theil Croatien“, *Vaterländische Blätter*, Beč, br. 50, 23. VI 1819., 197 (fusnota).

prodaja ove knjige.³⁴⁴ Djelo je doživjelo izvanredan odziv, više od 25 pozitivnih kritika, citirali su ga Slovaci Kolar i Šafarik, Čeh Jungmann, oduševljeno ga je pohvalio i Mihailo Vitković u Pešti.³⁴⁵

Na knjigu su prve upozorile bečke „Novine srbske“ Dimitrija Davidovića, samo desetak dana nakon pojavljivanja knjige(!),³⁴⁶ a zatim su u još deset brojeva lista prenijele citate iz Čaplovičevog djela.³⁴⁷ Po tvrdnjama Karla Rumija, knjiga je čak bila i prevedena, dopunjena i popravljena, a to je učinio Vasilije Arsenović, profesor iz Skadra.³⁴⁸ Sudbina tog prevedenog i dopunjenog rukopisa danas nam je nepoznata. Najoštrija je bila kritika koju je, sakriven pod tuđim pseudonimom (!) „Thomas Ljubibratitsch“, tri mjeseca nakon pojavljivanja knjige objavio Jernej Kopitar u „Vaterländische Blätter“. Tomo Ljubibratić je naime bio pseudonim Đorđa Magaraševića, pod kojim je te godine u „Novinama srbskim“ prevodio Vilanda i Junga.³⁴⁹

Ne znamo što je natjeralo tada u kulturnom životu austrijske carevine izuzetno moćnog Kopitara da se pokuša zatajiti preuzevši tuđi pseudonim. U svojoj kritici, Kopitar navodi i vjersku i nacionalnu pripadnost autora („ein protestantischer Slovak“³⁵⁰); Vendelin Janković o toj Kopitarevoj kritici piše: „Zamjerio mu je mnoge sitnice, ali i neke temeljne stvari. Prije svega, lakovjerno i nekritično preuzimanje podataka, mađarofilsku i protubečku tendencioznost te vjersku netrpeljivost i predrasude prema katolicima“.³⁵¹ Kopitareva ocjena je sadržavala mnoge neobjektivne navode, što vidimo najočitije kod optužbi za Čaplovičevo „mađarofilstvo“ – neistinitost te tvrdnje je vidljiva iz čitavog Čaplovičevog životnog djela, njegove borbe za prava Slavena u Ugarskoj. Svakako se ni piščeva osporavanja podataka o broju stanovnika i vjerskom sastavu pojedinih mjesta, navedenih u šematizmima Zagrebačke biskupije ne mogu tretirati kao „vjerska netrpeljivost“.

Opis Daruvara iz vremena 1809. - 1812.

Čaplovičev prikaz Daruvara nalazi se na str. 50-64 prve knjige „Slavonien und zum Theil Croatien“, nakon opisa Pakraca i Lipika. U svom predgovoru knjizi, pisac je (na str. XXIII) ovaj

³⁴⁴ Npr. *Prager Zeitung*, Prag, br. 52., 2. IV. 1819., 12 ili *Österreichischer Beobachter*, Beč, br. 92., 2. IV. 1819., 92.

³⁴⁵ BRTÁŇ, n. dj., 253-254.

³⁴⁶ *Новине србске*, Beč, br. 23, 19. III 1819., 181.

³⁴⁷ Isto, br. 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 55 i 56 za 1819. godinu.

³⁴⁸ Navedeno po: BRTÁŇ, n. dj., 254.

³⁴⁹ Branka, BULATOVIĆ, *Letopis kulturnog života 1791-1849.*, Novi Sad – Beograd 1997., 37.

³⁵⁰ *Vaterländische Blätter*, Beč, br. 50, 23. VI 1819., str. 197.

³⁵¹ Cit. prijevod Marijana Šabića preuzet iz *Scrinia slavonica*, Osijek, 12., 2012., 505.

opis dopunio i navođenjem tadašnjeg stvarnog broja stanovnika Daruvara, odnosno s ispravkom podataka iznesenih u šematizmima Zagrebačke biskupije. U opisu Daruvara je naime, uz uvijeno kritičko osporavanje pisca, citirao službeni podatak iz šematizma Zagrebačke biskupije o broju i sastavu stanovništva – da stanovništvo Daruvara broji 472 duše. U predgovoru, on je svoje tvrdnje dopunio i naveo da Daruvar ima puno više stanovnika – 1075: „In Daruvár sind 795 Serbler (nicht 190 wie der Agramer Schematism will) und so wäre die ganze dortige Population 1077 Köpfe stark“.³⁵²

Autorova zapažanja o Slavoniji i Daruvaru su dragocjena i zato što je poznavao mnoge povijesne ličnosti Slavonije tog vremena i bio učesnikom zbivanja od kojih su nam danas neka slabo poznata. Već na početku prve knjige (str. 35), u opisu svog dolaska u Požegu 1809. god., spominje Stražeman i grofa Izidora Jankovića, kao i druge istaknute Požežane tadašnjeg doba. U Pakracu je Čaplovič dvije godine bio učesnikom početka kazališnog života u tom gradiću, član „Glumačkog društva“ („Die Schauspiellergesellschaft“) u kojem je direktor bio Izidor Janković,³⁵³ a sudjelovala je i njegova maćeha, grofica Alojzija Janković (rođ. Feštetić).

Opis Daruvarskih toplica je dragocjen za povijest zdravstvenog turizma, a važno je i navođenje starih spomenika i natpisa. Dva navoda nam se danas čine vrlo grubim, a tiču se odnosa prema životinjama: strijeljanje pijetlova i brutalan odnos Francuza violončelista prema svojim konjima.³⁵⁴ Međutim, ovaj drugi opis je prilično zagonetan, a može biti ujedno i alegorijski. Prevodilac me je posebno upozorio da se možda radi o tome da je pisac iskoristio stvarne događaje da bi alegorijski prikazao Austriju kao brutalnog gospodara koji tlači svoju slavensku „marvu“. Na ovu pretpostavku upućuje činjenica da je brutalni Francuz nazvan „Dobri *Netko*“ (ili „Dobri *Dotični*“) – „Der gute *Quidam*“ (kurziv je Čaplovičev!). S obzirom da u obje knjige ima više prikrivenih kritika, alegorijskih napomena, kada se radi o temama koje nije poželjno kritizirati (država, katolička crkva), razmišljanje o mogućoj paraleli ponašanja francuskog violončeliste i Austrije ne treba odbaciti. I sigurno nije slučajnost da je, za razliku od brojnih pohvala, Čaplovičeva knjiga o Slavoniji doživjela žestoke kritičke primjedbe iz pera Jerneja Kopitara, jednog od nositelja i kreatora austrijske državne kulturne (i ne samo kulturne!) politike prema slavenskim narodima.

³⁵² CSAPLOVICS, *Slavonien und zum Theil Croatien*, I. knj., Vorwort, XXIII. (Iako Čaplović donosi taj podatak ne potkrepljuje ga nikakvim izvorima. Prema djelu daruvarskog župnika Mije Ettingera, *Stogodišnjica daruvarske župe*, Zagreb, 1922. u naselju Daruvar živjelo je 1821. godine 263 stanovnika, od toga 163 rimokatolika u 42 kuće. Te godine je i donesena odluka da daruvarska kapelanija postane župom te je proveden detaljan popis ukupnog broja stanovništva i popis katoličkog stanovništva u daruvarskoj župi. Vidi: Vjenceslav, HEROUT, *180 godina daruvarske župe*, Grafodar, Daruvar, 2001., 36. (Napomena glavnog urednika Zbornika Janković).

³⁵³ CSAPLOVICS, *Slavonien und zum Theil Croatien*, I. knj., str. 46.-47.

³⁵⁴ Ovi događaji opisani su na str. 61.-64. I. knjige.

Jan Čaplovič: Daruvarske toplice

Daruvar je trgovačko mjesto u komitetu Požega, nanovo uređeno tokom šezdesetih godina. Udaljeno je tri sata od Pakraca, Virovitice i Bjelovara, a šest sati od Kutine. Ima oko 120 kuća i pripada posjedu obitelji von Janković, koja otuda vodi i porijeklo. Nekada je nosilo naziv Podborje, tako da se dva sela koja s njim graniče još i danas zovu Gornje i Donje Podborje. Sav narod ga još uvijek zove Podborje, a često i Illixe (izgovara se: Ilidže). Obitelj Janković u svojem je grbu imala ždrala, što se na mađarskom kaže *Daru*, te je naziv Podborje preinačen u Daruvar, odnosno Kranichschloss.

Ovo trgovište naseljava samo gospodski stalež (*Honoratioren*) i obrtnici. Riječ je o koloniji raznih naroda: Mađara, Nijemaca, Francuza, Talijana, Srba itd. Feudalci se prema svima ophode jednako liberalno kao i oni u Pakracu i umjesto prirodnog tlačenja podanika pristaju plaćati izvjesnu novčanu naknadu. Ovdje se nalazi stalno sjedište komitetskog stolnog suca. Osim katoličkog i grčkog neunijatskog župnika, tu žive još i neki viši državni činovnici; među žiteljima je veoma malo katolika, budući da ovdje gotovo svi, kao i u čitavoj oblasti, pripadaju grčkom neunijatskom obredu. Zagrebački biskupski šematizam iz 1818. godine, međutim, navodi 270 katolika i samo 190 Srba, jednog unijata, jednog reformista, 10 Židova - sve skupa 472 duše.

Čitavo mjesto leži u jednoj velikoj kotlini i sastoji se iz četiri pravilno postavljene ulice. Cesta od Bjelovara prema Pakracu vodi potpuno pravolinijski, a s obje strane je osadena drvoredima koji gostima toplica pružaju ugodan zasjenak i omogućuju lagodnu šetnju. Osobito ako pristupa s pakračke strane, putnik još izdaleka sasvim dobro zapaža kako na prekrasnom uzvišenju počiva vlastelinski dvorac koji je tokom osamdesetih godina u lijepom stilu podigao vlasnik ovog i mnogih drugih posjeda, grof Anton von Janković.

Pažnje je naročito vrijedna malena katolička crkva, posvećena Sv. Trojstvu, smještena nešto dublje na tom brežuljku. Podignuta je u talijanskom stilu, s istančanim ukusom i s rotondom koju odasvud ispunjava galerija. U sredini stoji oltar s tri oltarska mjesta, postavljena u obliku trokuta. Na vrhu, zajedničkom za sva tri oltara, stoji u kiparskoj tehnici izrađen simbol: *vjera, nada, ljubav*. Na sva tri oltara bi se u isto vrijeme mogle služiti mise, a da pontifikanti pritom ne ometaju jedan drugoga. Ovu crkvu, koju sam promatrao s neizmjernim zadovoljstvom, pohode i stanovnici susjednih mjesta: Kosanice, Brestovca i Zvečeva.

Daleko brojniji pripadnici istočnog obreda imaju u Daruvaru, u samom središtu grada, jednu veoma prostranu, običnim stilom sagrađenu crkvu, te jednu nižu školu u njezinoj blizini. Glavna znamenitost Daruvara su izvrsni izvori prirodne tople vode kojih ima više u dugom nizu od nekoliko stotina koraka. Moglo bi se otvoriti još više izvora: čitav kraj time toliko obiluje, da se u samome mjestu nigdje nijedan bunar s običnom pitkom vodom ne može naći; a moglo bi se kopati gdje god se želi, pa da topla voda na površinu izbije. Stanovništvo je stoga prinuđeno odnositi u dvorac običnu hladnu vodu za piće i kuhanje.

U jednom spisu koji mi je blagoizvolio posredovati zemljišni gospodar, gospodin komornik Izidor v. Janković: *Ispitivanje toplica Daruvara ili Podborja smještenog u Komitetu Požega. Autora kraljevskog liječnika Hinterholzera [Examen thermarum Daruvariensium seu Podboariensium in Comitatu de Posega sitarum. Per Hinterholczer Regni medicum]* – (godina nije navedena - prim. aut.) o kemijskim i medicinskim svojstvima ove vode kaže se sljedeće:

„Eksperimenti s termalnom vodom koja je u hrastovim bačvama poslana u Beč dali su sljedeće rezultate: promatrana voda u sebi krije skoro odijeljene najčistije crne kristale, ako se iz ove vode, koja je usput dugo bila zatvorena, izuzmu komadi hrastovog drveta, u kom postoje sigurni znaci ostataka crnoga vina; u ovoj tekućini, osim toga, preostaje i velika količina sumpora, pa i *terrae martialis*: budući da nijedan od dva principa, ni sumporni ni marcijalni, nikada ne dobija smeđu boju, zaključujem da bi naša voda mogla sadržati vitriolski sulfat, koji je unutarnje vezan uz marcijalnu zemlju. Ova čvrsto povezana zemlja nije, međutim, čisti krečnjak; ima više boja, ali nije pomiješana s mastima, u njoj nema masnih i blatnjavih materija sličnih talku ili materija poput medicinske zemlje (*terra sigillata*). Ova *terra pinguitudinosa* (?) nije homogena, već u svom sastavu sadrži određene alkale. Prilikom dolivanja vitriolske kiseline ona se neznatno razbuktava; u dodiru sa sirupom ljubičastih boja naša je voda postepeno mijenjala boju u zelenu, ali do koagulacije nije došlo. Jedna mjera vode dala je pri isparenju 28 čestica sličnih zemlji, a nakon 4 dana je iznova pocrnjela, što je siguran znak da je u njoj prisutna alkalna sol; ova se sol, naime, nikada ne održava u suhom stanju, zbog gubitka ulja u nižim slojevima; može biti da se sol iz ove izvrsne vode raspršila po velikom dijelu zemlje, u osnovi veoma bogate kalcijem.“

Na temelju ogleda s ostacima ove termalne vode, a putem intenzivnog zagrijavanja, utvrđeno je da voda ima sljedeće sastojke:

1. flogistonski eterični vitriolski sulfat;
2. zemlju bogatu krečnjakom i mastima koji su pridodati toj zgusnutoj zemlji;
3. spomenutu malu količinu metalnih komadića oker boje, kao u *terrea martialis*;
4. alkalnu sol;
5. Osim toga, osobito dolazi do izražaja nesnosni ogavni miris sumpora.

Tko još može sumnjati u to da ova voda ne samo što odgovara toplicama koje su četiri stotine milja udaljene od Beča, nego i da ih u mnogočemu nadmašuje?

Ne znam mogu li liječnici iz ovoga išta naučiti; ali mene, kao laika, ova analiza ne zadovoljava.

Gospodin Hinterholtzer navodi ljekovita svojstva vode govoreći: *ona ima moć da okrijepi, razgali, isuš i ugrije*. Osim toga, kada se popije topla, ta voda doista nema isti učinak kao ona iz Karlovih Vari, a ponajmanje bi mogla nadomjestiti vodu iz slatine. Prema Hinterholtzeru, ova voda liječi glavobolju, migrenu, vrtoglavicu, drhtavicu, gubitak pamćenja, sluzave nagle odljeve, grčeve, dugotrajni kašalj, bolest uskog grudnog koša, poremećenu mjesečnicu, hemoroide,

stvrduća jetre i slezene, bolesti trbušne duplje, kronična nadimanja trbuha uslijed atonije, ženske bolesti vezane za slabosti donjih dijelova tijela i neplodnost, blijedu stolicu, abortuse, malokrvnost, kaheksiju (iscrpljenost), zloćudne tumore nakon duže bolesti, i sve druge - kako je prostran *Regni medicus!*

Nasuprot tome, Piller i Mitterpacher u svom *Iter per Posegnam Slavoniae provinciam* iz 1783. godine, na 96. strani, o kemijskim sastojcima ove ljekovite vode kažu sljedeće:

Sama voda je čista i prozirna, pomalo zaudara na sumpor, ali nema ukusa, a kada se ohladi može se bez poteškoća i piti. Pošto je zagrijana na tihoj vatri, sve dok nije u potpunosti isparila, preostala je mala količina krečnjačke zemlje koja niti je sadržala alkalnu sol niti je, stojeći na otvorenom, povukla vlagu. Ujedno, u samom je ugrijanom zraku i nakon dva mjeseca ostala alkalna sol, koja je potom ipak, s prvim slobodnim zrakom, iščezla. Od biljne smjese voda je dobila zlatastu, a od nanosa ljubičastog sirupa smeđe-crnu boju. Po zidovima čaše u koju je nalivena voda zamijetili smo komadiće metala; oni su najvećim dijelom završili na dnu i pomiješali su se s kristalima u najmanjoj mogućoj mjeri. Drugih naznaka o postojanju metala tu nije bilo.

U tome je 20. kolovoza 1808. Kitaibel pronašao mefitski ili mineralni plin, krečnjak, magnezij (tj. gorku zemlju, *Bittererde*), željezo i natrijum sulfat - tko je sada u pravu? Voda je uglavnom slavna po svom djelovanju kod reumatskih tegoba i kostobolje, vodene bolesti i paralize. Ostavila je i nebrojene vidljive dokaze svoje djelotvornosti kod različnih oboljenja, poglavito kao termalna voda, premda služi i za piće. Priliv gostiju je u ljetnim mjesecima veoma velik, ali mnogi dolaze i samo radi zabave.

Oblasne vlasti su se oduvijek trudile da obezbijede sve moguće za smještaj i udobnost gostiju u toplicama. Već postoje dva čvrsto podignuta toplička zdanja: 1) starije, zvano *Antoni-bad*, koja osim prostrane kupaone namijenjene običnome narodu ima još i tri druge odaje za kupanje, posve obložene kamenim pločama. Voda se u ove kupaone dovodi iz zdenaca, takozvanog Izvora, koji se nalazi u centru. Dovodi se uvijek s večeri, da bi se tokom noći ohladila za jutarnju uporabu, jer je u prvotnom obliku veoma vruća. Svaka odaja ima svoj vlastiti odvod do obližnjeg potoka *Toplica*.

2) Novo zdanje, pod imenom *Johannes-Bad*, čija je izgradnja započela 1810. godine, sada se bliži dovršenju. U njegovom se središtu nalazi jedna zajednička (ali ne i obična) prostorija, a s obje strane su četiri kupaone pokraj prostorije za preobuku, i to odvojene: s desne strane za žene, s lijeve za muškarce.

Osim ove dvije velike topličke kuće, običan se narod kupa i u obližnjem, izvrsnom toplom vrelu. Najvažnija je takozvana blatna kupka, koja predstavlja samo udubljenje obrubljeno daščanim zidovima i pokriveno laganim krovom, a smatra se veoma blagotvornim i ljekovitim. Za smještaj gostiju postoje, u blizini samih termi, dvije prostrane kuće s više soba, štala i konjušnica, a i prilično velika gostinska kuća. Tko tu ne može ili ne želi odsjesti, u samom će mje-

stu, kod domaćeg stanovništva, naći ugodan smještaj, kakvog ne manjka. Gospodar posjeda se još uvijek stara da se uveća broj udobnih prenoćišta, te drage volje izdaje parcele svima koji žele graditi kuće, pružajući im pomoć u građevinskom materijalu po veoma niskim cijenama. S tim ciljem se 1814. u novinama *Wienerzeitung* i *Pressburger Zeitung* pojavio oglas namijenjen obrtnicima koji bi se doselili u Daruvar. Vlasti su im obećale besplatne parcele u blizini kamenoloma, koje iziskuju veoma male troškove, uz besplatno sječenje građevinskog kamena i ostale materijale po veoma povoljnim cijenama. Dosta toga je nabavljeno i za prehranu kod gostioničara.

Ne izostaju ni spretni liječnici. U moje vrijeme tamo su boravili Dr. Ronelli i kirurg Takacs, koji su svakog trena bili spremni priskočiti prema potrebi, jednom s poslasticama iz latinske kuhinje, drugi puta s oštrim noževima, klistirnim špricovima, kupicama i sl. Blizu toplica se prostire prekrasna aleja grabova, na ljupkom travnjaku u njenoj sjenci. Kome su potrebni moćniji pokreti, naići će na više kuglaških staza. Drugo šetalište vodi do takozvanog Rimskog bunara, dražesnog, krasnog i tek nedavno ograđenog izvora, ispod tri velika brijesta. Tu se također nalazi jedna staza za kuglanje.

Veliki gospodski vrt prepun staza okruženih lišćem stoji na raspolaganju svakom gostu toplica radi prijatnog okrijepljenja, dok ga obližnji brezov šumarak mami na laganu šetnju. Nedaleko od Daruvara leže ruševine negdašnje opatije *svete Helene od Podborja*, koju u svojoj tituli nosi današnji biskup đakovački.

Uzvišenja na kojima izviru ljekoviti izvori zaslužuju pažnju zbog mnogih spomenika najstarije antike koji s vremena na vrijeme bivaju otkriveni. Lijevo od korita s ljekovitim blatom, na blago strmu brijegu, nalaze se temelji građevina. Jedan poveći nasip, koji je sada prekriven šumom, prostire se odatle dobrih pola sata, sve do vinograda, i duž tog se nasipa svud nalaze temelji kao dokazi da je tu nekada bila velika naseobina. Stanovništvo koristi ove ostatke i marljivo iskapa gotovo kamenje i staru ciglu, s kojom se nova po kvaliteti ne može ni usporediti.

Budući da su Rimljani imali u posjedu Slavoniju kao *Pannonia interamnensis*, i budući da su bili veliki ljubitelji toplica, veliki dio ovih ruševina (koje pak nigdje ne strše iz zemlje) mogao bi poticati iz njihova vremena. Sam *Antonibad* počiva na starim rimskim temeljima. Na jednom kamenom spomeniku stoji sljedeće:

*Thermae
Jasorvenses, H. C.*

Iznad rimskog bunara nalaze se tri stara, obzidana a nezasvođena groblja, postavljena u mozaicima. Ovdje su prije 30-40 godina pronađene najraznovrsnije rimske starine i poslane su u Budim. Među te starine spadaju kruna, zlatne narukvice, zlatna ogrlica s draguljima pronađena u jednoj kosturnici, i sve to u vrijednosti od približno 300 groša. Po legendi, to bi trebao biti nakit namijenjen za sahranu nekakve kneginje.

Pred vlastelinskim dvorima danas stoji nadgrobni spomenik sa sljedećim napisom: *DIVO COMMODO. RESP. JASORV*, a nešto dalje i kameni sarkofag. Nedaleko od Daruvara, u ruinama gorespomenute opatije sv. Helene i u njenim odajama, ne može se, osim jednog srebrnog pojasa, pronaći skoro ništa dragocjeno; tijelo se već sasma raspalo. Pokrov je također blizu dvora, na njemu se vidi uklesan porodični grb, odnosno jedan kotur, nalik kakvom vodeničnome točku s lopatama; u sredini je jedan lav, a iznad njega tri pera, kao što je u grbovima i uobičajeno. Rubni napis je u kvadratu, gotskim slovima: *Hic jacet egregius Ladislaus filius Hermanni de Gereben. Anno D. 1489.* (Ovdje počiva proslavljeni Ladislav, sin Hermanna de Gerebena. Ljeta Gospodnjeg 1489.)

Rod Gereben bio je nekoć u Ugarskoj moćan i nazivao se još i *Bitthovecz*, kao što se može pročitati u jednom pismu kralja Matije Korvina iz 1462. godine:

Magnficorum Martini de Frangepanibus, Segniae, Vegliae et Modrussiae Comitis, et Joannis Bitihovecz de Gereben regni nostri Slavoniae Bani etc.

Iz istoga roda potiče, po prilici, i ovaj Ladislav de Gereben. Vidjeti o tome Pillerov i Mittpacherov spis *Iter per Poseganam Slavoniae provinciam* 1783, str. 92, 93. Poštovani Gabrijel Posa, kućni liječnik gospodara v. Jankovića, opisao je ove i Lipičke toplice na mađarskom jeziku: *Teodositas a' Daruvari es Lipiki Ferdokrol* 1818; djelo je štampano u Beču, kod Haykula, u tri svitka. Bolje bi bilo da je ovaj opis ispao nešto detaljniji.

Obližnji vinograd daje veoma dobro crveno vino. Vlastelinska vinska presa izgleda veoma lijepo već izdaleka, ali još je ljepši pogled na Vojnu granicu preko velike šume Lug, nekoliko milja dalje.

Ovdje bi valjalo spomenuti i strijeljanja pijetlova koje je grof Anton Pejačević priređivao radi svoje zabave i zabave gostiju u toplicama, a koji sam i sam u ljeto 1811. oduševljeno promatrao. Izgleda nevjerojatno da i najvještiji strijelac ne može iz sačme, s razdaljine od 25 koraka, pogoditi pijetla koji mirno sjedi, te da može ispaliti pedeset ili više hitaca, a da ga uopće ne rani. Pa ipak stvari stoje doslovno tako. To neobično strijeljanje pijetlova izgleda ovako: pijetlu se kroz nosnicu provuče uzica i palicom se priveže za tlo. Pijetlova glava, skupa s cijelim tijelom, mora stajati ravno prikucana za zemlju. Strijelci pune svoje puške ptičaricom, stoje pravo naspram pijetla na razmaku od dvadeset i pet koraka i pucaju. Sačma srećom uvijek pada na pijetlovo perje i samo slučajno, ako ga pogodi u čelo, zrno mu može oduzeti život, što se međutim, kod jednog tako izrazito malog cilja, samo rijetko može dogoditi. I meni samom se isprva dogodila neobična stvar. I ja sam pucao; pogođeni pijetao odskočio je s tla, kriknuo, još je bio živ i zadobio još 75 hitaca do ručka, a kada su ga odvezali kako bi ga u podne nahranili, on je odskočio i otrčao otuda, kao i vazda čio.

Mnogi njegovi suputnici, naravno, imali su tu nesreću da već kod trećeg ili četvrtog hica budu odneseni, ali to je ovisilo, kako rekosmo, od pukog slučaja, dok spretnost u gađanju s time nema nikakve veze.

Tu bi, u zaključku, mogla stajati jedna djelotvorna preporuka ljubiteljima konja kako da jognaste konje dovedu u red. U moje vrijeme u *Daruvaru* je boravio neki Francuz po rođenju, veoma originalan čovjek. Bio je vješt violončelist i nije bio odbojan za družbu. Da su dva njegova konja, što ih je održavao, imala dar govora kao dobroćudna magarica proroka Bileama, mogla bi pripovijedati mnogo ljepše stvari, ali za to bi im, dakako, bilo potrebno znatno više vremena. Dobri *Quidam* (*Dotični, netko* - prim. prev.) uvijek bi se pobrinuo, kako je često i činio, da sa sobom na put ponesu porciju teških batina, i da se te batine usput razbiju na ovim jadnim životinjama, koje inače niti doma niti na putu nisu mogle računati na krmu i uglavnom bi se mogle samo s vjetrom zadovoljiti. Na redovitu ishranu i napoj tijekom puta nije trebalo ni pomišljati, a kad bi sirote životinje, zbog gomilanja *succus gastricus* (*vulgo* želudačnog soka), shodno prirodnim instinktima, nagnalo da u blizini, tu i tamo dograabe kakav plast sijena koji se na ulici nađe, gospodar bi im ovo uzimao za prkos i tvrdoglavost, i one bi redovito dobivale porciju svojih batina. Jednom se dotični vozio uzbrdo preko Cjepidlaka. Konjići su od iznemoglosti jedva vukli noge. Iscrpljeni neprestanim batinama i zlostavljanjima doista su najzad, iz očajanja, postali i otporni. Gospodin kočijaš – jer Francuz je, naime, iz ekonomskih razloga, kočije vozio sam – uložio je sav zamislivi trud da sporost odagna dajući konjićima deset puta obimniju porciju batina. Nabadao ih je zašiljenim komadima drveta po slabinama. Ali sve uzalud! Jednom lijepom zgodom, kad su morali nasred ulice po blatu i kiši prenoćiti, njegov ga je genij izbavio iz nevolje. Dohvatio je svežanj slame iz svojih zaprega, bacio ga životinjama pod trbuh, zapalio vatru i pripalio slamu. Samo što je plamen počeo gorjeti, četveronožni mučenici više nisu znali za šalu i istrgli su se, koliko su ih noge nosile. Pothvat vatrometa je u potpunosti uspio. - *Omnia tentate!* (Pokušaj sve!) - reče jednom jedan mudar čovjek.

(s njemačkog i latinskog preveo Milosav Gudović)

DARUVAR IN THE WORK OF JÁN ČAPLOVIČ – „SLAVONIA AND A PART OF CROATIA”

Summary: This paper, along with an introduction into the biography of the Slovak ethnographer and publicist Ján Čaplovič, brings a translation one of the chapters of his primary work, „Slavonia and a part of Croatia”, I-II., Pecs, 1819 into Croatian, which speaks on the Daruvar area.

Key words: Ján Čaplovič, ethnography, Daruvar, Slavonia